

ساختار درین متنی طرح و نقش فرش دستباف ایران

مؤلف: اشرف السادات موسوی لر

اعظم رسولی

www.ketab.ir

موسوی لری، اشرف السادات ۱۳۴۵-

ساختار درون‌متنی طرح و نقش فرش دستباف ایران-

Intratextuality structure in design and pattern of Iranian carpet

نویسندگان: اشرف السادات موسوی لری، اعظم رسولی

تهران: مرکب سپید ۱۳۹۴. ۱۳۰ ص: مصور (رنگی)

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۵۹-۰۶-۷

فیفا

چاپ قبلی: دانشگاه الزهرا (س)، ۱۳۹۴ (۱۲۶ ص)

قالی و قالی‌بافی -- ایران

قالی و قالی‌بافی -- نشانه‌شناسی نقش‌های تزئینی -- ایران

ولی، اعظم، ۱۳۵۰

۷۹۵۵/۷۴۶

الف ۱۳۹۱ م ۹/الف ۲۸۰۹ NK

دتابخانه ملی ایران ۴۰۸۳۸۲۵

ناشر همکار:

دانشگاه الزهرا (س)

انتشارات مرکب سپید

تلفن: ۲۲۰ ۵۵۱۹۳

۰۹۱۲۵۱۳۷۶۲۶

www.morakkarid.com

● اشرف السادات موسوی لری ● اعظم رسولی

● چاپ اول ۱۳۹۵ ● لیتوگرافی: گلپا گرافیک

● صفحه‌آرا: مریم چاوشی نسب ● قطع: وزیری

● تیراژ: ۱۰۰۰ ● قیمت: ۱۲۵۰۰ تومان

● شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۵۹-۰۶-۷

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

صفحه	
۸	پیش گفتار
۹	مقدمه
۱۳	فصل اول: مفهوم ساختار درون متنی فرش دستباف ایران
۱۵	متن
۱۶	درون متنتیت
۱۷	ساختار
۱۷	جمع بندی فصل اول
۱۹	فصل دوم: نشانه شناسی فرش دستباف
۲۱	تاریخچه نشانه شناسی
۲۲	نشانه شناسی تصویر
۲۳	اهداف نشانه شناسی
۲۴	آرای متفکران در باب نشانه
۲۶	محورهای همنشینی و جانشینی
۲۷	دلالت های صریح و ضمنی
۲۹	تقابل های دوتایی
۳۰	استعاره
۳۲	رمزگان
۳۲	جمع بندی فصل دوم
۳۸	فصل سوم: نمادشناسی فرش دستباف
۳۷	تعریف رمز (نماد، سمبل)
۳۸	تفاوت نماد و نشانه
۳۹	نماد در هنر و فرش دستباف ایران
۴۱	نماد خورشید و مهر در فرش ایران
۴۳	نمادهای خورشیدی در فرش دستباف ایران
۴۴	انواع نقوش و نگاره های قالی ایران
۴۴	نگاره های گیاهی
۴۴	نماد نیلوفر آبی (گل شاه عباسی)
۴۵	نقوش نمادین گل هشت پر (ساده و تلفیقی) و گل دوازده پر

۴۸	گلدرخت سه شاخه (بوته‌های سه گل یا سه برگی) یا نماد خورشید ۴۶
۴۹	نماد بته (بوته جقه)
۵۰	نماد درخت کیهانی و بندهای ختایی
۵۰	نگاره‌های حیوانی
۵۲	نماد ماهی (طرح ماهی درهم/هراتی)
۵۳	نگاره قوچکی/مرغکی (طلسم باران)
۵۴	نماد شاخ نشخوارکنندگان
۵۴	نگاره‌های هندسی و تجریدی
۵۶	نماد چلیپا (گردونه مهر، صلیب آریایی، سواستیکا)
۵۷	نگاره چهارپاره (نماد ماه شوش)
۵۸	نقش مایه کنگره‌ای یا پلکانی و
۵۹	کوه نماد آراسته به پیکان سماوی
۶۰	دایره‌ها سه گوشه‌های به هم پیوسته
۶۰	مفهوم نگاره‌های شطرنجی
۶۱	مفهوم خطوط شکسته آب‌نماد
	طرز (سو)
	نماد گلدان
	جمع‌بندی فصل سوم

۶۳	فصل چهارم: نسبت ادبیات و فرش دستباف
۶۶	آوازاها و ترانه‌ها (تجلیات غیرتجسمی ادبیات بر فرش)
۶۷	مضمون و محتوا (تجلیات تجسمی ادبیات بر فرش)
۶۷	الف. نوشتار
۶۷	ب. تصویر
۶۹	ج. تلفیقی (نوشتار و تصویر)
۷۱	انواع مضامین ادبی در قالی‌های تصویری
۷۱	الف. داستان شاهان اساطیری و تاریخ
۷۱	ب. داستان حماسی (رزمی)
۷۲	ج. داستان غنایی (بزمی)
۷۲	د. داستان مذهبی
۷۲	رابطه ساختاری قالی‌های تصویری (وصفی) و شعر
۷۳	رابطه ساختاری قالی‌های لچک‌ترنج و شعر
۷۴	جمع‌بندی فصل چهارم

- فصل پنجم: تحلیل درون‌متنی نمونه‌هایی از طرح و نقش فرش دستباف ۷۵
- بخش اول: قالیچه هوشنگ‌شاهی (طرح تصویری) ۷۶
- الف: هوشنگ شاه براساس منابع تاریخی ۷۶
- ب: بررسی قالیچه‌های تصویری هوشنگ‌شاهی ۷۷
- ج: تحلیل قالیچه تصویری هوشنگ‌شاهی ۷۹
- بخش دوم: تحلیل و بررسی قالیچه شیرین و فرهاد، لیلی و مجنون (طرح تصویری) ۸۴
- الف: بررسی موضوعی داستان خسرو و شیرین براساس روایت نظامی گنجوی ۸۴
- ب: بررسی موضوع داستان لیلی و مجنون براساس روایت نظامی گنجوی ۸۶
- ج: تحلیل درون‌متنی قالیچه تصویری شیرین و فرهاد، لیلی و مجنون (۱۲۰۹) ۸۸
- بخش سوم: تحلیل و بررسی قالی‌های «لچک ترنج» ۹۷
- الف: معناشناسی طرح لچک ترنج ۹۷
- ب: اصول و قواعد حاکم بر ساختار لچک ترنج ۹۹
- ج: تحلیل و بررسی قالیچه لچک ترنج نه‌ه‌اند / میشن؟ ۱۰۲
- د: تحلیل درون‌متنی قالیچه لچک ترنج توپ‌برکان ۱۰۶
- ه: قالیچه لچک ترنج عشوند ۱۰۹

نتیجه

فهرست منابع

فهرست منابع تصاویر

۱۱۲

۱۱۸

۱۲۲

پیش‌گفتار

شناخت ویژگی‌های هنری، خصوصیات ارزشی و معنایی هنر-صنعت فرش دستباف، امری ضروری و مهم است. یکی از وجوه قابل بررسی فرش دستباف، طرح و نقش آن است که در هر منطقه جغرافیایی، شاخصه‌های خود را دارد. مؤلفه‌های معنایی و ساختاری طرح و نقش فرش از عوامل مختلفی متأثر است که از جمله می‌توان به هنرمند، محیط جغرافیایی، زمینه‌های اجتماعی و تاریخی پیدایش اثر اشاره کرد.

بررسی‌ها و پژوهش‌های علمی در حوزه فرش دستباف، بر پایه آرای متفکران هنر و منطبق با مبانی نظری و علمی هنری، ارزش‌های هنری و فرهنگی آن را بارزتر می‌سازد. کشف امکانات درونی فرش و تأویل آن از منظرهای مختلف درونی و بیرونی از طریق شناخت ارتباط ساختار درون‌متنی فرش با حیطه‌های مختلفی چون نمادها، نشانه‌ها و ادبیات می‌تواند عبوت بگیرد.

در اکثر منابع موجود در حوزه فرش، غالباً با مطالعه از قبیل جغرافیای بافت، تکنیک‌های بافت و مسایل تاریخی مواجه هستیم. که بود منابع درسی و دانشگاهی در زمینه رشته‌های فرش و صنایع دستی، که به مطالعات بین‌رشته‌ای پرداخته باشند، از جمله دغدغه‌های دانشجویان این رشته‌هاست. در این راستا ارائه روشی سودمند و کاربردی، در جهت تحلیل طرح و نقش فرش دستباف در یک نظام ساختارمند از جمله دلایل تألیف این کتاب است که می‌تواند برای دانشجویان رشته فرش به‌طور اخص و دانشجویان سایر رشته‌های صنایع دستی و هنرهای سنتی مفید فایده واقع شود.

بی‌گمان کاستی‌هایی در این کتاب وجود خواهد داشت که نظرات ارزشمند اساتید، پژوهشگران، و علاقمندان در این باره سبب خواهد شد نقایص آن رفع شود و امیدواریم این کتاب شروعی برای تلاش‌های بزرگ و ارزشمند دوستداران و علاقمندان این رشته‌ها باشد.

مقدمه

فرش دستباف ایران برجسته‌ترین جلوه هنرهای سنتی بوده که حامل بار معنایی و مفهومی عمیقی، نهفته در متنی آکنده از طرح‌ها و نقوش زیباست؛ نقش‌مایه‌هایی که فقط جنبه تزیینی و آرایه‌ای ندارند و در بطون و لایه‌های مختلف آن‌ها می‌توان به دلالت‌های معنایی دست یافت. موضوع این کتاب، شناخت ظرفیت‌ها و قابلیت‌های ساختار درونی فرش دستباف با رویکرد نشانه‌شناسی است. این گونه به نظر می‌رسد که استفاده از مباحث نظری بینارشته‌ای، از جمله ضرورت‌های پژوهشی در حوزه شناخت فرش دستباف ایران است. در این جستار سعی شده است نمادها و نشانه‌های فرش دستباف به صورت درونی حسی تحلیل شود. در این راستا ابتدا صورت طرح و نقش فرش دستباف، توصیف، سپس به روش تحلیلی و تطبیقی ساختار درون‌متنی آن به گونه‌ای محتوایی و علمی واکاوی و دلالت‌های معنایی آن‌ها تفسیر شد. این کتاب براساس یک تحقیق تطبیقی چندوجهی در پی ارائه روشی بینارشته‌ای برای تحلیل نقوش فرش دستباف ایران است. با این هدف طرح و نقش فرش دستباف و نظام درونی آن به مثابه یک متن فرض شده که محور اصلی مباحث نظری با رویکرد نشانه‌شناسی و نسبت آن با نماد، اسطوره و ادبیات ایران مورد بررسی قرار گرفته است.

این کتاب در فصل اول به آرای نظری درباره ساختار و درون‌متنیت اشاره می‌کند و مبتنی بر آن، بحث اصلی کتاب یعنی ساختار درون‌متنی طرح و نقش فرش دستباف تحلیل و تبیین می‌شود.

فصل دوم به مبحث نشانه‌شناسی اختصاص دارد و در شرح مختصری، روند شکل‌گیری علم نشانه‌شناسی بیان شده است. مهم‌ترین تالیفات و موضوعات مطروحه در حوزه نشانه‌شناسی برپایه آرای «سوسور» ارائه شده و در موازات، از آرای دیگر اندیشمندان در تکمیل دیدگاه‌های وی استفاده شده است.

با توجه به موضوع کتاب، فرش دستباف ایران به‌طور کلی و براساس مؤلفه طرح و نقش، با مطالب مطروحه در حوزه نشانه‌شناسی مورد بررسی و تطبیق قرار گرفته و مصداق‌هایی نیز در توضیح مطالب بیان شده است.

در فصل سوم به حوزه نماد پرداخته شده است و ضمن ارائه تعاریفی از آن، به بیان ویژگی‌های نماد و نشانه در ارتباط با یکدیگر می‌پردازد که جمع‌بندی و تحلیل مورد نظر، در ادامه آن بیان می‌شود. سپس جایگاه نماد در هنر ایران به‌طور کلی و در فرش دستباف به‌طور خاص، بررسی شده است. در ادامه مهم‌ترین آئین‌های تأثیرگذار در روند شکل‌گیری نمادها و نشانه‌های قالی

ایران معرفی شده‌اند و نگاره‌های برآمده از آئین‌های پرستش خورشید و مهر، در طرح و نقش قالی ایران، در قالب یک تقسیم‌بندی ارائه می‌شود.

در فصل چهارم ارتباط فرش دستباف و ادبیات بررسی شده است که بر پایه نتیجه حاصل شده، ادبیات و قالی ایران، از سه منظر آوازاها و ترانه‌ها، مضمون و محتوا و ساختار قابل تطبیق دانسته شد. همچنین ضمن اشاره مختصر درباره دو گروه ساختار و آوازاها و ترانه‌ها، با توجه به زمینه پژوهشی این اثر، به لحاظ مضمونی و محتوایی شرح جامعی ارائه شده است.

در فصل پنجم طرح و نقش چند تخته فرش دستباف، منطبق با مباحث مطرح‌شده در فصول پیشین، تجزیه و تحلیل می‌شود. در روند تحلیل و بررسی ساختار درون‌متنی طرح و نقش فرش دستباف با حوزه‌های ادبیات، نماد و نشانه‌ها، نکات قابل توجهی حاصل شد؛ نکاتی که سودمندی روش مورد نظر را در دریافت معنی و دست‌های معنایی طرح و نقش می‌رساند. افزون بر این که قابلیت‌های بی‌شمار طرح و نقش فرش دستباف را در تطبیق با مبانی نظری و علمی هنر نشان می‌دهد، تأکیدی دوجندان بر ارزش‌های بی‌شمار وجه هنری فرش دستباف نیز دارد.

انتخاب نمونه‌ها از حوزه فرش، عمدتاً، به دلیل ویژگی خاص فرش این منطقه است. زیرا استان همدان، مهم‌ترین و بزرگ‌ترین حوزه فرش‌بافی ایران در سبک روستایی است؛ البته سبک‌های شهری و عشایری نیز در حوزه همدان وجود دارد. تراوش‌هایی از طرح و نقش سایر مناطق در طرح و نقش فرش همدان دیده می‌شود. همچنین در درون حوزه روستایی همدان، جابجایی نقشه نیز رواج دارد.

از سوی دیگر انتخاب نمونه‌های مورد بررسی، مبتنی بر اهمیت طرح‌های لچک ترنج و تصویری در فرش دستباف ایران صورت گرفته است که در سبک‌های شهری، روستایی و عشایری بافته می‌شوند. شایان ذکر است بسیاری از نقش‌ها و ریزنقش‌های موجود در این قالی‌ها در سایر مناطق ایران با شیوه نقش‌پردازی خاص و بیان فرهنگی آن منطقه نیز نمود دارد.

در این تحلیل‌ها منکر این مسئله نیستیم که نقوش در مناطق مختلف ایران و دوره‌های فرهنگی مختلف، معانی یکسانی ندارند و این نمونه‌ها نمایانگر کل مجموعه فرش دستباف ایران نیستند و اگر به جای این نمونه‌ها، طرح‌های دیگر، از سبک‌های مختلف بنا ساختارهای گوناگون و از مناطق متعدد نیز انتخاب می‌شدند بازهمین امر و نکته قابل توجه و تأکید بود.

در حالت کلی هدف از انتخاب این نمونه‌ها، ارائه مصداق‌های عینی و

نشان دادن روشی است که می‌تواند در بررسی طرح و نقش هر تخته فرش از منظر نشانه‌شناسی مؤثر واقع شود.

این نمونه‌ها با جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای - اسنادی و روش تحلیلی - تطبیقی تجزیه و تحلیل شده‌اند. در روند بررسی و تحلیل، حوزه‌های نماد، نشانه و ادبیات به‌عنوان ابزار مطالعاتی مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

در نهایت می‌توان گفت مؤلفه‌های معنایی و ساختاری طرح فرش از عوامل مختلفی متأثر هستند که از جمله می‌توان به هنرمند، مخاطب، اثر، نشانه‌ها، نمادها، زمینه‌های اجتماعی و تاریخی پیدایش اثر اشاره داشت.